

הרב מיכאל חימי
כולל יחוה דעת, ביתר עילית

בעניין שיטת הרמב"ם בטוויית חצי חוט תכלת

תקציר: המאמר מבאר שמחלוקת הרמב"ם והראב"ד לעניין צביעת חצי חוט תכלת או כולו, תלוי במחלוקת בני בבל, ע"פ תרגום אונקלוס והבבלי, עם בני ארץ ישראל, ע"פ תרגום יונתן בן עוזיאל וסתם ספרי בהגדרת המושגים גדיל ופתיל. הספרי מפרש שהמילה "פתיל" באה ללמד שצריכים חוטי התכלת והלבן להיות פתולים – כלומר, שזורים – ו"גדיל" נקרא מעשה הכריכה על הפתילים. לכן, כשכתוב "פתיל תכלת" יש לצבוע את כל החוט לפי שנקרא כולו פתיל. אולם לפי זה כריכה אינה דווקא בתכלת אלא גם בלבן לסירוגין. לעומת הספרי, הבבלי אינו מצריך שזירה, וסובר ש"פתיל" נקרא פתיל על שם מעשה הכריכה – הפתילה על שאר החוטים – ומפרש ש"גדיל" היינו מניין קבוצת החוטים הכרוכים בפתיל. ממילא, כשכתוב "פתיל תכלת" נמצא שיש לצבוע בתכלת רק את החלק הפותל שהוא חצי חוט מתוך ארבעה שלמים, וכן עיקר הכריכה היא בתכלת.

המסקנה: כבר מתקופת התנאים היו כמה מנהגים ושיטות כריכה. הרמב"ם פסק כמסקנה האחרונה של הגמ', שהיא דעת רב, שהגדרת "פתיל" היא דבר הכורך את הגדיל, ולכן רק הוא צבוע בתכלת, ולכן כורכים רק בתכלת (חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה כמבואר בפנים), וממילא אין חיוב לשזור. חכמי צרפת ואשכנז פסקו כסתם הספרי כמנהג א"י, ודחקו לפרש את הבבלי על פי הספרי.

מקורות השיטות

כידוע ישנם ג' שיטות במספר חוטי התכלת בציצית – **הרמב"ם**: חוט אחד תכלת מתוך ח'; **הראב"ד**: ב' מתוך ח'; **התוספות**: ד' מתוך ח'.

שיטת התוס'

התוס' גורסים בספרי בפרשת כי תצא: "בית שמאי אומרים ד' חוטיין של תכלת וארבעה של לבן" (מנחות מא ע"ב, ובבכורות לט ע"ב).

ובמנחות דף לח ע"א ד"ה "התכלת", מבססים את שיטתם מסברא: "דיש לומר, כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברא הוא שיהיו שוין". על פי זה הם מפרשים את סוגיות הש"ס, אם כי בדוחק רב. רוב הפוסקים ככולם לא פסקו כשיטת התוס' והיא נחשבת כדחוייה,¹ ולכן לא הארכתי בה כאן.

שיטת הראב"ד

שיטתו של הראב"ד יסודה בגרסא בספרי דברים באופן שמתאים עם ספרי במדבר. נעתיק כאן את גרסת הגר"א לספרי דברים:

"גדילים תעשה לך", למה נאמר, לפי שנאמר "ועשו להם ציצית" שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו? תלמוד לומר: גדילים, כמה גדילים נעשים, אין פחות מג' חוטין של ג' אצבעות כדברי ב"ה, ובש"א בג' חוטין של לבן ורביעית של תכלת של ד' אצבעות. "גדילים" זה לבן, מנין לרבות רביעית של תכלת? תלמוד לומר: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". הלכה כדברי ב"ש.²

¹ יש עוד מראשוני אשכנז שגרסו בספרי כך: "וב"ש אומרים מד' חוטין של תכלת וד' חוטין של לבן של ד' אצבעות. והלכה כדברי ב"ש" (ספרי דברים פ' כי תצא פסקא רל"ד). פשט הדברים הוא כי "ד' חוטין של תכלת וד' של לבן" מדבר בכללות חוטי הציצית לאחר הכפילה, וזה נוצר ע"י נתינת שני חוטי תכלת ושני לבן בנקב הטלית. לכן הסיק תוס' שהספרי חולק על הגמ' הסוברת שצריך חוט אחד.

הרב ישי גלזנר במאמרו 'מספר חוטי התכלת ונוסחת הספרי', עלון ישיבת הר עציון גליון מס' 1219, העיר שבגרסת הספרי דברים כת"י רומי מובא כך "בית שמאי אומרים שלשה של צמר וארבעה של תכלת", וביאר שבפני סופר כתב יד רומי עמד נוסח הכתוב בקיצור כדרכם של מעתיקים ובו היה כתוב "בית שמאי אומרים ג' של צמר וד' של תכלת", הסופר קרא את האות ד' כמילה ארבעה, כפי שהיא נקראת בדרך כלל, ולא שם לב לכך שמשמעותה היא רביעי (כגרסת הגר"א), וכך, כנראה, נוצר נוסח כתב יד רומי. ומתוך כך הסיק שם שנמצא אם כן כי מקורה של שיטת ראשוני אשכנז, הסוברים שצריך שני חוטי תכלת כפולים, בטעות סופר בספרי. ייתכן שתוס' ביארו את הגמ' ע"פ מסורת קדומה שהתבססה על נוסח זה אף על פי שנוסח הספרי שלהם היה מתוקן.

² בגרסת הגר"א עוד ישנם שינויים נוספים מלבד "ג' חוטין... ורביעית": לפני "גדילים זה לבן" אין את המילים "דבר אחר" אלא זה המשך לקטע הקודם, וכן המילים "הלכה כדברי ב"ש" המופיעות בסוף הקטע מאששות שחלק זה הוא בלתי נפרד מהמאמר!

לפשט גרסא זו מבואר שנותנים ג' חוטי לבן וחוט אחד תכלת, שכן המושג חוט כאן הוא לפני הכפילה. והיות שכתוב שחוט אחד של תכלת, משמע שצובעים את כולו. ובשיטה זו דרכו פוסקים רבים.³

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (הל' ציצית פ"א הל' ו'):

ויהיה אחד משמנת החוטין חוט תכלת והשבעה לבן.

הראב"ד במקום משיג: "טעות הוא זה, אלא השנים תכלת והששה לבן", ולכאורה על פי הספרי הראב"ד משיג בצדק, ומניין לרמב"ם שצובעים רק חצי חוט? התשובה לזה נעוצה בהגדרת המושג "פתיל" ובהגדרת המושג "על ציצית הכנף". הראב"ד מגדיר "פתיל", היינו שכל אחד מחוטי הציצית נקרא פתיל, היות והוא צריך להיות שזור. והגדרת "על הכנף" הכוונה "עם הכנף"⁴, כלומר תן עם שאר חוטי הכנף פתיל אחד שלם צבוע תכלת. לעומתו, הרמב"ם מפרש ש"פתיל" היינו מעשה כריכה של חוט אחד הפותל על שאר החוטים. ו"על כנף" היינו על חוטי הכנף, ולא עם חוטי הכנף.

הגדרת מונחים

כדי להבין את שרשי המחלוקת, נגדיר ראשית מונחים בסיסיים: סיב, חוט, פתיל, וחבל.

סיבי הצמר נקראים נימים ומהדקים אותם (פותלים) ויוצרים **חוט**, מלאכה זו נקראת **טויה**⁵. ומחמת שאי אפשר לחוט בלי הידוק, עדיין שם חוט עליו ולא פתיל.⁶

³ ביניהם הערוך בשם רבינו חננאל, הרי"א"ז, והסמ"ג.

⁴ כמו "ויבואו האנשים על הנשים" (שמות לה, כב). שהכוונה עם הנשים.

⁵ ראה פיהמ"ש לרמב"ם מסכת שבת פרק יג משנה ד: "לטות ממנו חוט" – כלומר, טוים חוט.

⁶ אינו נקרא פתיל אלא חוט, מכיוון שהוא יחידה אחת, כמו שכתב הרמב"ם בפירושו המשנה כלים פרק כט משנה א: "נימה, קוראים גם את החוט, רבים נימין, וזה שם משותף, לפי שגם קוראין את השערה האחת נימא, וקוראין את היבולת נימא, והעלוקה נימה". חוט הוא יחידה. גם בפירושו המשנה לרמב"ם מסכת כלאים פרק ט משנה א: "וקנבס – אלקנב", כשמוזקין בארץ יוצאין ממנו חוטין דומים לפשתן".

שם הדבר **המהדק** נקרא **פתיל**⁷ כמו "צמיד פתיל". מעשה ההידוק (פתילה) של שני חוטים נקרא **שזירה**, והתוצאה נקראת **פתיל**, ופעמים שנקרא **גדיל** כדלקמן. (ופעמים שחוט שזור נקרא **כפול**⁸).

שם הדבר **המהודק** במעשה **עבות** נקרא **קליעה**⁹ היינו שלוקחים שלשה חוטים בצורת קליעה¹⁰ (צמה) ולא בצורת הידוק של פתיל. ונקראת **הקליעה** גם בשם "**גדיל**"¹¹, וגם מצאנו **שמעשה גדילה** נקרא **פתיל**¹². ומצאנו עוד שגדילים נעשים כמעשה שרשרות, כמבואר בנביא במלכים א ז, יז. נמצא שהמונח "גדיל" הוא חוטים הכרוכים בכמה אפשרויות, או **שזירה** או **קליעה** או **שרשרות**, וכדלקמן.¹³

⁷ פירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק י משנה ב: "ואמרו שהוא פתיל ואינו צמיד, שהוא מהדק את המכסה על הכלי ומסמיכו אבל אינו מצמידו לחרשו של כלי".

⁸ פירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק כא משנה א: "וכפול... הוא החוט השזור".

⁹ בשמות פרק כח פסוק יד תרגם אונקלוס מַעֲשֵׂה עֲבֹת "עובר גדילו". ובתרגום יונתן: "עובר קליעה".

¹⁰ פירוש המשנה לרמב"ם מסכת עדויות פרק ג משנה ד: "וקליעות – אלצ'פאיר, כלומר הסרטים העשויים מעשה קליעה, וכך אמרו בגמ' שכן עני קולע שלשה חוטין לתלות בצואר בתו קטנה".

¹¹ פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שבת פרק י משנה ז: "וגודלת – הקולעת אשר קולעת שער הראש". וברמב"ם הלכות תעניות פרק ה הלכה טו: "וכן גזרו על עטרות כלות אם היו של כסף או זהב, אבל של גדיל מותר לכלה". וכן ברמב"ם הלכות כלאים פרק י הלכה ג: "תפר בגד צמר בשל פשתן ואפילו תפרן במשי, או שתפר בגד צמר בחוטי פשתן או בגד פשתים בחוטי צמר, או קשר חוטי צמר בחוטי פשתים או **גדלן**, אפילו נתן צמר ופשתים בשק או בקופה וכרכן – הרי אלו כלאים. ואפילו **קשר גדיל** של צמר בגדיל של פשתן אע"פ שהרצועה באמצע, וכן אם כפל בגדי צמר ופשתן וקשרן – הרי אלו כלאים...".

¹² שבת קיט ע"א: "רב פפא גדיל פתילתא".

¹³ וכן העיר בעל הטורים בדברים כ"ב על המילה גדילים "ב' – הכא ואידך: גדלים מעשה שרשרת. וזה שאמרו ב"ה גדיל שנים, דתרי גדלים כתיב. ופתלהו מתוכו כדכתיב מעשה שרשרות, כדרך שעושים שרשרות". וכן כתב הרמב"ם במסכת מקוואות פרק י משנה ה: "ידוע שהשרשרת מחוברת מטבעות", ובמסכת נזיר פרק ז משנה ב: "**ושדרה, שרשרת החוט** והם **חוליות** הגב כולם". נמצא שגדיל מעשה שרשרות וביצית הוא באפשרות קבוצת חוטים כרוכה בחוליות. ועל כל פנים כן אין פירושם כרש"י לגבי "ופתלהו מתוכו" (מנחות לט ע"ב) דהיינו הפתילים, אלא הכוונה לגבי החוט הפותל.

חבל הוא שם כולל לריבוי מלשון "חבילה", או מעשה **החוט העבה** או **קליעה עבה**¹⁴ או **פתילה עבה**¹⁵.
ההבדל בין **כריכה לפריפה** – כריכה היא בדרך כלל בתוספת קשירה, ופריפה היא ללא קשירה.¹⁶

חוטי הציצית - חוטים, גדילים, או פתילים?

ועתה נשוב לענייננו: אם הגדילים של הציצית עשויים מחוטים או מפתילים – מצאנו שנחלקו בזה. דעת הרמב"ם הל' ציצית פ"א הל' י' שאין חיוב שיהיו שזורים, וגם אם הם שזורים אינם נחשבים אלא לחוט אחד¹⁷. ואילו הראב"ד מביא מהספרי¹⁸ שצריך שיהיו שזורים.

¹⁴ פירוש המשנה לרמב"ם מסכת מעשרות פרק א משנה ז: "ועקל, הוא החבל, היו לוקחין חבלים ועושין מהן סל עגול וצוברין בו הזתים וסוחטין, אותו הכלי העשוי מן החבלים נקרא עקל"..
ובפירוש המשנה לרמב"ם מסכת עוקצין פרק ב משנה ו: "והכוונה שהוא חבר את עליהן בקליעה עד שנעשו חבל אחד לתלותן כדי לקיים למשך זמן, כדרך שעושין אצלינו במערב בכצל שרוצים להחסינו".

¹⁵ ראה פירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק כג משנה ה: "ומדף, לוח שיש לו משען של עץ, ובאותו עץ המשען **חבל** שמחזיקו הצייד מרחוק, וכאשר יורד שם העוף באותו הכלי מושך את **החוט** ונופל עליו אותו הלוח".

¹⁶ פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שבת פרק ו משנה ז: "**פריפה** זו היא בשבת, לפי שאין בה **קשירה** אלא **כריכת חוט** בלבד".

¹⁷ ואין להקשות מ"ופתילך" של מעשה תמר ויהודה דמשמע שזורים, לפי שהם אותם ארבעה גדילים-פתולים של ד' כנפות.

¹⁸ ספרי במדבר פסקא קטו: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" [למה נאמר לפי שהוא 'אומר ועשו להם ציצית' שומע אני יעשה צמר כמות שהוא? תלמוד לומר: 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת' טווי ושזור, אין לי אלא תכלת טווי ושזור, לבן מנין? הרי אתה דן, הואיל ואמרה תורה תן תכלת ותן לבן – מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור". וכן הוא בפסיקתא זוטרותא (לקח טוב) במדבר פרשת שלח לך (ק"ב ע"ב): "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" – שהוא פותל את הצמר. ולא שיעשה כמות שהוא, אלא שיהא **טווי ושזור**, **שנאמר: 'פתיל תכלת'**. **מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור**". ואילו לשון הראב"ד: "דיליף בספרי תכלת תכלת ממשכן, מה להלן שזורין אף כאן שזורין".

לפי הראב"ד אפשר לקרוא להם פתילים, ולפי הרמב"ם קוראים לחוטי הציצית "חוטים" גם אם שזרן, היות שלפי ההלכה די בחוטים.

שורש המחלוקת קדום בביאור לשון הפסוקים.

בדברים (כב, יב) כתוב: **"וְגָדְלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע פְּנֵי כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תִּכְסֶה בָּהּ"**, ותרגם אונקלוס: **"כְּרוֹסְפֵדִין תַּעֲבִיד לָךְ עַל אַרְבַּע כְּנָפֵי כְּסוּתְךָ דַּתְכְּסִי בָּהּ"**. ובבמדבר (טו, לח) כתוב: **"וַיִּבְרָא אֱלֹהִים יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל כְּנָפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדַרְתָּם וְנָתַנּוּ עַל צִיצִית הַכֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת"**, וגם שם מתרגם אונקלוס **"מליל עם בני ישראל ותימר להון ויעבדון להון כְּרוֹסְפֵדִין עַל כְּנָפֵי כְּסוּתְהוֹן לְדַרְיָהוֹן וַיִּתְּנוּ עַל כְּרוֹסְפֵד כְּנָפֵי חוּטָא דַּתְכִּילְתָּא"**.

ועיין בערוך ובמפרשי התרגום אם זו מילה יונית, ועל כל פנים מוסכם הן בספרי: **"אין ציצית אלא דבר היוצא"**¹⁹, והן בבבלי: **"אין ציצית אלא ענף"**²⁰, ואם כן ברור שציצית הם כלל החוטים.

רואים שהמונח **"כְּרוֹסְפֵד"** מופיע בתרגום על המילה ציצית ועל המילה גדילים, ומכך נלמד כי "גדיל" ו"ציצית" הם מונח אחד ואילו **"חוטא"** דתכלתא ש'על הכְּרוֹסְפֵד הוא מונח שני. אפשר להבין שקבוצת חוטים נקראת כְּרוֹסְפֵד וריבויין נקראים כְּרוֹסְפֵדִין. וממילא כשם שנותנים "על" הכנף קבוצת חוטים, כך נותנים "על" קבוצת החוטים חוט תכלת, ונקרא פתיל על שם כריכתו-פתילתו היוצרת את הגדיל, ולא חוט תכלת "עם" שאר החוטים.

אולם בתרגום יונתן (במדבר שם): **"וַיִּתְּלוּן בְּחֻמְשַׁת קִיטְרִין אַרְבַּעָה בְּגוֹ תְּלָתָא עַל אַרְבַּעַת אַנְפֵי גוּלִיָּהוֹן דְּמַתְּעֻטְפִין בְּהוֹן לְדַרְיָהוֹן וַיִּתְּנוּן עַל אַנְפֵּי גוּלִיָּתְהוֹן שְׂזִיר דְּתַכְלָא"**. ואם כן, הביאור "על כנפי" היינו "על ארבעת פני כנפיהם שמתעטפים בהם", והביאור "על ציצית" היינו "ויתנו על פני כנפיהם פתיל של תכלת". כלומר עם חוטי הלבן בכנף יתנו חוט שזור תכלת.

¹⁹ ספרי במדבר קט"ו.

²⁰ מנחות מב ע"א.

והרמב"ם פסק בהל' ציצית פ"א ה"ג: "נמצאו במצוה זו שני צווים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת, שנא': 'ועשו להם ציצית ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת'". כאונקלוס – שהוא עיקר מסורת תושב"ע כמבואר במגילה ג ע"א. וכן העיקר במדרשים כאונקלוס.²¹ וכן נראה לקמן במסקנת הש"ס. והנה אף לגבי פתיל תכלת האמור בציץ – 'וְשִׁמְתָּ אֹתוֹ עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת וְהָיָה עַל הַמְצַנְפֹת אֶל מוֹל פְּנֵי הַמְצַנְפֹת יְהִיָּה' (שמות כח, לו; וכן שם לט, לא) – אין חיוב לשזור, וכך נכתב שם בתרגום אונקלוס "בחוטא דתכלתא" – ולא נאמר ב"שזיר" דתכלתא כבתרגום יונתן שם. וכך פסק הרמב"ם הלכות כלי המקדש פרק ט הלכה ב: "והוא (- הציץ) נקוב בשתי קצותיו, ופתיל תכלת למטה ממנו נכנס מנקב לנקב כדי שיהיה נקשר בפתיל כנגד העורף".

שיטת הרמב"ם שפתיל התכלת נכנס דרך נקבי הציץ ומקיף-פותל את כל המצנפת, ועל כן נקרא "פתיל" – ולא על שם חיוב שזירתו. וכן הוא בפתילי התכלת שבאפוד. ואכן הרמב"ם מדייק וכותב באותו מקום שמתאר מדוע יקראו חוטים אלו פתילים – "ושני חוטי תכלת מרוכסין" (שם סוף פ"ט). ומסתבר שפתלו אותו כמו חוטי הציצית לחוזק, אבל לא לעיכובא, ולכן אף על פי שנקרא פתיל, בתרגום מפרש "חוט" – ללמד ששזירה אינה מעכבת. ורק בחוטי היריעות, הפרוכת, המסך, קלעי החצר, המשכן, המעיל, האפוד והחושן שנאמר בהם "משזור" – צריכים הם להיות שזורים.²²

העולה מן האמור שהמונח "גדיל" לתרגום אונקלוס מתייחס לעצם קבוצת החוטים ולא למעשה קליעה, שהרי במקום שצריך מעשה קליעה התורה כותבת "מעשה עבות" (כדלעיל בהגדרת המונחים).

²¹ בבראשית רבה (וילנא) פרשה מג ד"ה ט ויאמר מלך, ובילקוט שמעוני תורה פרשת לך-לך רמז עו: "אם מחוט ועד שרוך נעל – אמר לו הקב"ה: אתה אמרת אם מחוט, חיך שאני נותן לבניך מצות ציצית, כד"א 'על ציצית הכנף פתיל תכלת', ומתרגמין חוטא דתכלתא". וגם שם בבראשית פירש אונקלוס חוט "חוטא".

²² רמב"ם הלכות כלי המקדש פרק ח הלכה יד: "כל מקום שנאמר בתורה 'שש' או 'שש משזור' צריך שיהיה החוט כפול ששה. ומקום שנאמר 'בד' אם היה חוט אחד לבדו כשר, ומצוה מן המובחר שיהיה כפול ששה. ומקום שנאמר בו 'משזור' בלבד צריך שיהיה חוטן כפול שמנה".

ובזה תתבאר הגמ' במנחות לט ע"ב (המובאת לקמן, בתחתית העמ'), בהוא גברא שציציותיו הו' "גדילא מיגדיל" כלומר קלועות, ורב אמר לרבה בר בר חנה שביאור המושג גדילים אינו קליעה אלא בא ללמד מניין חוטי הציצית – "גדיל שנים", כלומר שחוט שזור משניים נקרא גם בשם "גדיל" (כדלעיל במונחים), ו"גדילים" הם ריבוי ומכאן שצריך ארבעה, אבל לא שצריך לשזור או לקלוע אותם אלא בא רק "למנינא" – כלומר ללמד שארבעתם כרוכים על ידי פתילו תכלת, ועל כן הם נקראים גדילים. וממילא דברי רב שם "עשה גדיל ופתליו מתוכו" היינו קבוצת ד' חוטים כפולים, שחוט אחד מתוכן פותל אותם, כדלקמן. ואפשר שגם תרגום יונתן לא בא לומר שאי אפשר לעשות חוטים ושצריך דווקא שזור, דמהיכן יליף לכריכה על החוטים? ואם נפרש "שזיר דתכלא" היינו חוט כורך (שזור את שאר החוטים יחד) ימצא שגם הוא פוסק כאונקלוס.

ובזה יתבאר למה הרמב"ם לא פסק שחייבים לשזור את החוט כפי שמפורש בספרי, וכן מדוע דין זה לא נפסק בגמרא – היות שהגדרת "פתיל" להלכה היא כורך ולא שזור.

אולם לכאורה אם דין זה לא נפסק בבבלי במפורש, הרי שיש לנהוג כמפורש בספרי? התשובה לזה שדברי הספרי דעה דחוייה היא והש"ס לא פסיק לה. וכדי לבאר יסוד זה עלינו להתבונן בכמה סוגיות בש"ס בשני פירושים אפשריים.

שיטת הבבלי במונחים "פתיל" ו"גדיל"

סוגיות פתיל וגדיל

הסוגיה הראשונה היא הא דאיתא במנחות ל"ט:

רב ורבה בר בר חנה הו' יתבי, הוה קא חליף ואזיל ההוא גברא דמיכסי גלימא דכולה תכלתא, ורמי ליה תכלתא, וגדילא מיגדיל.
אמר רב: יאי גלימא ולא יאי תכלתא. רבה בר בר חנא אמר: יאי גלימא ויאי תכלתא. במאי קא מיפלגי? רבה בר בר חנה סבר: כתיב 'גדיל' וכתיב 'פתיל', או גדיל או פתיל; ורב סבר: לעולם פתיל בעינן, וההיא גדילים למנינא הוא דאתא, גדיל – שנים, גדילים – ארבעה, עשה גדיל ופתליו מתוכו.

פרשת שלח תשע"ב מה והיה לכם לציצית

ביאור הסוגיה לרש"י תואם את שיטת ראשוני אשכנז כהראב"ד,²³ המפרשים את הבבלי תוך השוואה לספרי²⁴:

וגדילא מיגדיל – כל הציצית היתה גדיל (-כרוך) ולא שייר בה
ענף (-חוטים יוצאים) כלל.
ולא יאי תכלתא – משום דאין בה ענף.

לדעת רש"י, רב סבר שיש כאן חסרון שהכול כרוך ובעינין חוטם יוצאים, אך רבב"ח סבר שאפשר או כולו כרוך או כולו פתילים בלי כריכה. והוא ממשך ומבאר:

גדיל שנים – כלומר אי הוה כתיב גדיל תעשה לך משמע ב' חוטין
דאין גדיל פחות משנים, השתא דכתיב גדילים משמע ארבעה.
ופותליהו מתוכו – אותו חוט שכרך בו יהא מן המנין (-צ"ל
שכוונתו ממניין החוטם-הפתילים היוצאים). ל"א: ופותליהו
מתוכו – תנה פתיל ענף למטה.²⁵

לרש"י עולה ש"גדילים" משמש לשתי משמעויות: 1. ללימוד מניין ד' חוטם;
2. ללימוד היותם כרוכים.

גם "פתיל תכלת" משמש לשתי משמעויות: 1. ללימוד שבעינין חוטם היוצאים
מהגדיל (למרות היותם נקראים גם ציצית²⁶); 2. ללימוד שהחוט שזור-פתול (ספרי).

²³ היות שהראב"ד בעיקרון כרש"י באחד מפירושו בסוגיה, לכן ההתייחסות בהמשך לשיטת רש"י מכוונת גם לראב"ד.

²⁴ כך תוס', וספר העיטור הלכות ציצית דף סח ע"ב: "ופתלהו מתוכו שיהא גדיל, ומתוך הגדיל יוצא פתיל, כדאיתא בספרי שיהא גדילה יוצאה מן הכנף".

²⁵ כלומר שיעשה הכריכות ומהם יוצאים חוטי הציצית ולא שיכרוך בסוף החוטם וע"ז תוס' הקשה שזה לומדים מציצית (כמפורש בספרי) עי"ש ותירץ בדרך ל"ח ע"א שפירושו שכופלים את החוטם אחר נתינתם בנקב כעין פתילה שהיא כפולה וצ"ע למה עושים תוס' כך פתילה, ולא בפתיל רגיל.

²⁶ והם נקראים ציצית, כמו שכתב בפירושו לבמדבר טו, לח: "ועשו להם ציצת - על שם הפתילים התלויים בה".

מסקנה העולה משיטת רש"י:

- 'על הכנף פתיל תכלת' אינו בדווקא שחוט הכורך יהיה תכלת אלא שיהיה יחד עם שאר החוטים, כהראב"ד.
- 'פתיל' הוא חוט אחד שלם, כולו תכלת.
- 'פתיל' לא נכתב על שם פתילתו-כריכתו על שאר החוטים, אלא ללמד שהוא שזור. ומכיוון שבספרי מפורש שגם חוטי הלבן שזורים כמו התכלת, אם כן "פתיל" זה יכול לכלול את כל החוטים.

בשיטת רש"י ישנם כמה וכמה קשיים:

- (1) לרש"י, לכאורה היתה צריכה הגמ' לכתוב כלשון הספרי במדבר פסקא קטו: "ועשו להם ציצית, [שומע אני יעשה כולה ציצית ת"ל גדילים]. שומע אני יעשה כולה גדילים ת"ל ציצית. הא כיצד שתהא גדילה יוצאה מן הכנף וציצית מן הגדילה". המילים המלמדות בספרי הם 'ציצית' ו'גדילים', לעומת הבבלי או 'גדיל' או 'פתיל'. ולא בכדי. וכבר העירו בזה תוס'.²⁷
- (2) תינח שרבה בר בר חנה הבין או גדיל או פתיל, אבל איך פירש את המילה "ציצית" והרי לכו"ע בעי חוטים יוצאים! ועוד, שהגמ' בדף מב ע"א לומדת שצריך חוטים יוצאים מהגדיל מהמילה 'ציצית', וקוראת להם ענף ולא פתילים? וגם בזה כבר העירו תוס'.²⁸
- (3) אי אפשר לפרש שהגמ' קוראת לחוטי הציצית פתילים, מאחר שתמיד הם נקראים "חוטים" שפירושם לא שזורים, ולא פתילים.²⁹

²⁷ תוספות מנחות לט ע"ב ד"ה או: "והא ברייתא קשיא לרבה בר בר חנה וקשה נמי לרב דדריש ליה הכא מפתיל והתם דריש ליה מציצית".

²⁸ שם. ותירוצם "דאיצטריך ציצית לאשמו עינן דלאחר עשייתן צריך לפרוד" דחוק, כי זה רק תוספת בתוך המילה ציצית.

²⁹ וכדמוכח בעירובין צו ע"ב ההבדל ביו חוט לשזור וכדלקמן. וכן במנחות לט ע"א: "חוט של כרך עולה מן המנין", ולא "פתיל של כרך", ושם ע"ב: "חוטי צמר פוטרין בשל פשתן", ושם מא ע"ב: "ת"ר: כמה חוטיין הוא נותן", ושם מב ע"א: "רב אדא בר אהבה רמי חוטי וקא מברך", ועוד.

- (4) לגרסת רש"י כאן לא כתוב ו"פתיליו מתוכו" אלא "ופותלהו מתוכו"³⁰
 שזה בפשטות פעולת מעשה פתילה.³¹ וזו הגרסא העיקרית.³²
- (5) לפירוש זה לא ברור מהיכן לומד רב שכורכים את הציצית. 'גדילים' אתא
 למניינא ו'פתילי' לחוטים יוצאים.³³ וכן לפירוש זה לא ברור מהיכן למד רבב"ח
 את מספר החוטים.³⁴
- (6) עוד יש להקשות לרש"י באופן מהלך הגמ': רבב"ח סבר או "גדיל או
 פתיל" – כלומר או כולו כרוך או כולו פתילים. ואילו רב סבר שלעולם פתילי

³⁰ כבר הרא"ש העיר ששני פירושי רש"י תלויים בגרסאות. ראה הלכות קטנות לרא"ש (מנחות)
 הלכות ציצית סימן טו: "עשה גדיל ופתלהו מתוכו, פירוש: הנח פתיל ענף למטה. גרסא אחרית
 גריס רש"י: ופתלהו מתוכו – החוט שכורך בו יהא מן המנין".
 אכן לא פשוט כי בכמה כת"י כתוב "ופתיליהן מתוכו". ובכמה "ופתיליהו מתוכו". וכנ"ל
 במסכת יבמות ה' ע"ב בכמה כת"י כתוב "ופתיליהו" או "ופתיליהן" או "ופתילהו" או "ופתלהו",
 ובדפוס וילנא "ופתלהו".

אמנם גם לגרסאות ופתיליהו מתוכו פירש הראב"ן (שבת סימן שמג ד"ה ואין עושין): "אבל אני
 ראיתי טלית שהובא מלומברדיא והיה מצויץ, והיה עשוי שבעה חוליות וכל חוליא ג' פעמים
 כרוך החוט והפרש בין חוליא לחוליא כמלא רחב אצבע וקשר בראש החוליא וקשר בסופה והכל
 היה החוט הארוך השמיני והיו שבעה חוליות וששה איורים בינתיים, כדאמרי' בפרק התכלת [לט
 ע"א]: הפוחת לא יפחות משבע חוליות והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה, כנגד ז' רקיעים וז'
 איורים שביניהן. וכל הציצית היה עשוי כן, חוליות ואיורים מראשו ועד סופו. ולפי עשייתן נראה
 לי שהן מפרשין עשה גדיל ופתיל יהא מתוכו שהוא האויר שבתוך החוליות".

³¹ ראב"ן (שם): "ואח"כ יכרוך אותו החוט סביב סביב לז' כדאמרי' [מנחות לט ע"ב] עשה גדיל
 ופתיל יהא מתוכו. גדיל הוא הכריכה שכורך סביב, ופתיל שכורך בו הוא מתוך הכריכה ה'
 כלומר הוא אחד מהשמנה". שיטת הראב"ן, ר' אליעזר בן נתן, מעניינת במיוחד מאחר שנולד
 באשכנז (גרמניה) סמוך לשנת תת"נ (1090). הוא חי במגנצא (מיינץ), ונחשב בזמנו לגדול רבני
 אשכנז.

³² שהרי הגמ' לעולם לא קוראת להם פתילים אלא חוטים. וכך הגרסא בילקוט שמעוני כי תצא
 תתקל"ג, ובתשה"ג קדמונים ס' ע', וברי"ף דף יג.

³³ אכן בספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן תשמט פירש: "ופתיליהו מתוכו – שיהו תלויין
 בו פתילין שלא יעשה כולו גדיל אלא קצת גדיל וקצת ענף. ואמרי' התם שליש גדיל ושני שליש
 ענף. ופתיליהו – דאמרי' בפר' התכלת כתי' גדיל וכת' פתיל. פתיל משמע מפרצל ר'שפוליד.
 וגדילים מלמד שתוחב ד' חוטיין בכגד ונעשו שמונה כשכופל אותן. פרו' אח' יחד".

³⁴ שאלת התוספות מנחות לט ע"ב.

חוטים יוצאים בעיניו. עד כאן מובן למה צריך להשאיר חלק בולט מהגדיל. מדוע ממשיך הגמרא לבאר אליבא דרב "וההיא גדילים למניינא הוא דאתא"? זה לכאורה שלא מעניין הדיון, שהרי רבב"ח סבר שגדיל היינו כרוך כולו ורב עונה שגדיל זה למניין החוטים? ! היה צ"ל שאכן בעיני גדיל כרוך ופתיל יוצא מהגדיל כמו שכתוב בספרי³⁵, מה נכנס כאן תשובה למניין החוטים? אדרבא זה יכול לחזק את שיטת רבב"ח לעשות פתיל בלבד רק שיעשה מניין חוטים מסויים!³⁶

(7) ועוד – איך פתיל בא ללמד שיהיה יוצא מהגדילה, אם הוא בא ללמד שצריך שזור?!

(8) עוד יש להקשות לפירוש רש"י, הרי כתבה הגמ' "או גדיל או פתיל", ולפי רש"י היה צ"ל 'או פתילים', שהרי מדובר בכל החוטים! ואמנם אפשר לפרש שפתיל זה שם כולל לכל הפתילים ונקט לשנא דקרא, אבל זה דחוק, דאם כן למה קרא לא נקט פתילים? מה גם שכתוב "פתיל תכלת" ולרש"י מדובר גם בפתילי הלבן כנ"ל.

(9) מפורש בספרי: "גדילים זה לבן", ולרש"י (ומכל שכן לתוס') יש בתוך חוטי הלבן תכלת.

מכל הקושיות הללו יוצא כי פירוש רש"י ז"ל לכאורה דחוק מאד כאן³⁷.

(10) ועוד יש להקשות שהרי כתוב בדף לט ע"א "חוט של כרך עולה מן המנין", ולשיטה זו למה לי לאשמועינן שעולה מן המניין אם שניהם שווים או על כל פנים יש תכלת בתוך הלבן?³⁸

³⁵ וכבר העירו בזה תוס' הנ"ל ונדחקו עד מאוד בדרשות חדשות.

³⁶ ועוד, אם כן מנא לן שצריך להיות כרוך? על כורחנו גדיל במהותו כרוך ומוכרח לעשות גם חלק לא כרוך, וזאת מניין? שנאמ' 'פתיל'. ברם הלא זה ילפינן מ'ציצית' כנ"ל! ועוד, הלא נאמר "פתיל תכלת" היינו שכולם יהיו תכלת – ואם כן מהיכן לומדים ללבן שיהיה יוצא מהגדילה? ולומר שלבן לומדים מציצית ותכלת מפתיל זה דחוק שאינו מהלך הסוגיה.

³⁷ ומלבד מה שבעצמו כתב שני פירושים, רש"י גם לכאורה סותר עצמו ממה שכתב בדף לט ע"א "מין כנף" – "תחילה ואח"כ פתיל תכלת", ומשמע שחזור על הכריכה שניה או חוליה שניה, ולא על פתילים יוצאים מהגדיל.

³⁸ קושיית המשכנות יעקב, אורח חיים תשובה יג.

אכן כל הדוחק הזה נועד לפרש את הבבלי כהספרי בהגדרת "פתיל" כשזור, אולם כעת נראה את המהלך הפשוט שלדעת רוב המפרשים הוא פירוש הרמב"ם:

"ההוא גברא... רמי ליה תכלתא, וגדילא מיגדיל" – כלומר במקום לעשות חוליות הוא עשה גדיל קלוע³⁹ וכמובן יצאו ענפים-חוטים מהגדיל כמו בכל ציצית, והיה לו גדיל וציצית.

"רבה בר בר חנה סבר... או גדיל" – באופן של קליעה שהיא משמעות גדיל⁴⁰ [ויתכן שמזה לומד מניין החוטים דאין גדיל פחות משלשה (כב"ה)], **"או פתיל"** – או ע"י כריכות.

"ורב סבר: לעולם פתיל בעינן" – מעשה כריכה ולא קליעה, **"והיה גדילים"** הם מסוג גדיל ע"י כריכה ולא קליעה. ואם כן, למה נאמר גדילים? **"למניינא הוא דאתא"** – למניין החוטים הכרוכים ע"י הפתיל. שכן גדילים הם מושג של "שזורים משניים" אלא שכאן לא צריך שזורים, אלא רק "למניינא הוא דאתא" כמה חוטים ישזור ע"י הפתיל.

"גדיל – שנים" – סתם גדיל הוא חוט שזור משני חוטים. **"גדילים – ארבעה"** – ולא שלושה כמעשה קליעה. **"עשה גדיל"** – מארבעה חוטים שהם שמונה, ולכאורה כולם לבן, **"ופותליהו מתוכו"** – הפתיל הכורך נקרא פתיל ונחשב ממניין החוטים כב"ש, וממילא רק הוא – הפותל – תכלת, ולא מערבים תכלת ולבן יחד בכריכה.

לפירוש זה כל הקושיות שהקשינו על שיטת רש"י אינן.

(1) לשון הבבלי שונה מהספרי, לפי שאפשר שאינו מפרש כמותו בפירוש גדיל ופתיל.

³⁹ עיין לעיל בהגדרת המונחים. ראה עוד ברשב"ם דברים פרק כב פסוק יב שפירש גדילים – ציצית, צריך שהיא גדול וקלוע: וצ"ע.

⁴⁰ שו"ת משכנות יעקב או"ח ס' י"ג. ועיין עוד בנצי"ב על הספרי שלח (סד ע"א) שכתב מהלך אחר ועיין להגר"י בראנד שליט"א במאמרו "כנף איש יהודי עמ' 13 מה שדחה בזה יפה.

- 2-3) אכן בבבלי נקראים חוטי הציצית חוטים ולא פתילים.
 4) הגרסא ופותרהו מתוכו, לשון פתיל הכורך.
 5) לפירוש זה למדים כריכה מפתיל. ורבב"ח למד מניין החוטים מגדיל – שסתם גדיל קלוע משלשה חוטים.
 6) מהלך הגמ' פשוט. ו'פתיל תכלת' אינו אלא הפתיל הכורך בלבד.
 7) לבבלי "פתיל" הוא חוט כורך, ולספרי "פתיל" מלמד על הצורך בשזירה. ו'ענף' בין לספרי ובין לבבלי לומדים מציצית.
 8) לשון הבבלי "או פתיל" ולא 'פתילים' מתאים, שכן "פתיל" הוא הכורך היחיד וכלשון הפסוק.
 9) אכן כל חוטי הגדיל לבנים (גדיל זה לבן), ורק בענף יש תכלת מהפתיל הכורך.
 10) לדעת הרמב"ם, שגדילים הם חוטי הלבן ורק התכלת פותל עליה, מובן מדוע יש לחדש ש"חוט של כרך עולה מן המניין", וצריך "לפתלהו מתוכו" – מתוך חציו השני שהוא לבן, ולא להביא תכלת חיצוני על הלבן.

מן הביאור הנ"ל כהרמב"ם עולות המסקנות הבאות:

- לדעת רב, שהלכה כמותו, המושג "גדילים" בא ללמד על מניין החוטים, ולא כשיטת רבי שמעון בהספרי הנ"ל ש"גדיל היינו חוט כורך".
- מכיוון שגדילים בא למניין החוטים שעליהם כורכים, נמצא למסקנת הגמ' כרב, ש"פתיל" הוא מעשה-פעולת החוט הכורך, שהופך את המושג "גדיל" לכרוך ולא לקלוע. נמצא שהחוט לא צריך להיות שזור ולא נאמר פתיל אלא לכריכה.
- פירוש "עשה גדיל ופתלהו מתוכו", היינו שמתוך מניין חוטי הגדיל שהם קבוצת החוטים הכרוכים – אחד מהם יהיה הפתיל הכורך, ולא פתיל חיצוני ל"מספר הגדילים". וממילא נשמע שכשאמרה תורה "פתיל תכלת" פירושו שפתיל חוזר על "מעשה פתילה" ולא על "שם הדבר" (כלומר עצם החוט), ונמצא שרק החלק הפותל צריך שיהיה תכלת.

לסיכום: רש"י מבאר את הבבלי בדוחק כהגדרות הספרי למושגי גדיל ופתיל, ואילו הרמב"ם פסק ע"פ פשט מרווח בסוגיה⁴¹.

והנה הגר"י בראנד שליט"א במאמרו הנפלא 'בכנף איש יהודי', עמ' 14, כתב:
 ואף שאפשר לתרץ, שלפי הגמ' (מנחות לט:) דדרשינן גדיל
 גדילים ד', וא"כ למידים מקודם ד' חוטינן, ואח"כ יש פסוק פתיל
 תכלת, וזה רק חצי חוט, כיון שס"ל שעיקרו בשביל הכריכות,
 והגמ' חולק על דרש הספרי וממילא חולק ג"כ לדינא, מ"מ הרי
 אפשר גם להדרש הגמ' דגדיל ב' גדילים ד' לפרש הפסוק פתיל
 תכלת על חוט שלם, אף אם עיקרו בשביל הכריכות, וא"כ לא
 מצאנו פלוגתא לדינא בין הספרי ובין הגמ' אף דפליגא
 בהילפותא.

וכוונתו שהגדרת פתיל לכריכה אינה סותרת שצריך לצבוע את כל החוט.
 אולם להנ"ל מבואר שאי אפשר לפרש פתיל על חוט שלם, כיוון שהמילה
 פתיל אינה חוזרת על עצם החוט אלא על שם מעשה הכריכה-הפתילה. ואין צורך
 לדחוק בגמ' כדי לא ליצור פלוגתא מהספרי, כדלקמן דאף דעת הספרי כן ודעת
 ר"ש דחוויה.⁴²

⁴¹ וכן מוכח מהרי"ף הלכות ציצית דף יג ע"א שהעתיק המעשה דרב ורבה בר בר חנה וסיים:
 "פתיל עשה גדיל ופותלהו מתוכו". הרי"ף הוסיף את המילה "פתיל" ומכאן שיש כאן חלק חדש
 המבאר את המילה פתיל. ומקודם ביארו את המילה גדיל. הרי שפתיל אינו חוט מפותל-שזור
 ואינו גדיל, אלא דבר הפותל.

⁴² ומכיוון שאי אפשר לדרוש שתי דרשות לעיכובא – כריכה ושזירה – מאותו פסוק (עכ"פ לדעת
 הרמב"ם), לכן העיקר הוא דעת רב הסובר שפתיל בא לכריכה. ונמצא ששזירה אינה מעכבת.

הסוגיה השנייה לביאור "פתיל" היא במנחות מב ע"א:

רב אחא בר יעקב רמי ארבע (- הטיל. הכוונה כאן השכיב או יישר ד' חוטין) ועייף (- וכופל) להו מיעף, ומעייל (- ומכניס) להו בגלימא ואביק (- וכורך או קושר) להו מיבק, קסבר: בעינן תמניא בגלימא (- בתוך נקב הטלית), כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל.

רב ירמיה מדפתי רמי תמניא דאינהו שיתסר, ולא אביק להו. מר בריה דרבינא עביד כדידן.

לפי רש"י, ביאור שיטת רב אחא בר יעקב הוא שאחרי שהכניס את הכפל בנקב הטלית ונוצרה עניבה בולטת, לוקח את שמונת החוטים ומכניסם באותה העניבה שנוצרה כך שיש לו שמונה חוטים בתוך הכנף ושמונה חוטים משולשלים כציצית. לפי רש"י, ביאור טעמו של ראב"י הוא שדורש ד' חוטים מהמילה גדילים, כמו רב לעיל בדף לט ע"ב, אלא שרוצה להכניס שמונה חוטים בנקב כמו שהם שמונה במקום המשולשל – ה"פתילים"⁴³.

אמנם בהרבה כתבי הש"ס הקדומים לדפוס וילנא⁴⁴ הגרסא כך: "קסבר: בעינן תמניא בגלימא כי היכי דבעינן במקום פתיל". כלומר, כשם שבמקום הפתיל – החוטים המשולשלים – בעינן שיהיו ח' חוטים, כך צריך בנקב הגלימא ח' חוטין ולא ארבעה.

הצד השווה על כל פנים, שרש"י פירש את הסוגיה באופן שלא תסתור את כוונת המושג פתיל לענף.

⁴³ כי אם "גדילים" הם "מעשה כריכה", מה פירוש "במקום פתיל"? הלא אין פתיל פותל כאן אלא רק קשר! ואם תסביר שהכוונה שבמקום שמכניסים את הפתיל תכלת צריך שמונה חוטים למה אביק, היה לו לעשות כר' ירמיה מדפתי בלא קשר? אבל היה אפשר להסביר את רש"י כפשוטו, כמו שכתב בספר העיטור הלכות ציצית דף סט ע"א: "ובתר הכי עביד שני שלישי גדיל ושליש ענף", כלומר שפותל לאחר מכן על השבעה הנותרים המשולשלין. אבל לרש"י לעיל ראינו שהמושג "פתילים" מכוון לחוטי הענף.

⁴⁴ כ"י מינכן 95, כ"י וטיקן 120 וכן כת"י 118, וכן כ"י פריז כ"ח H147A ודפוס ונציה רפ"ב.

אולם שוב שיטת רש"י קשה:

- 1) כתוב "כי היכי דבעינן במקום פתיל" ולא "במקום פתילים" מוכח שיש פתיל אחד, שכן מדובר כאן לאחר השלשול בכנף, והרי לשיטת רש"י יש שני פתילים ולתוס' ד' פתילים, והיה לו לומר במקום פתילים...
- 2) שיטת רב אחא בר יעקב ש"אביק", היינו שעושה מין קשר רופף בלי כריכות, לפי פירוש רש"י זהו חידוש, שהרי להיכן נעלם המושג גדיל? ואם גדיל הוא רק למניין החוטים אז היה לו לעשות כרב ירמיה בלי שום אביקה.
- 3) "ומר בריה דרבינא עביד כדידן", פירש רש"י: "כדידן – מכניס ד' חוטיין ואחר כך כופלן לשמונה", אולם נשארנו בחוסר ידיעה, כי מסוגיה זו לא התבאר שצריך לכרוך. ואם הכוונה 'כדידן' רק לגבי הפרט של מס' החוטים בנקב שחולק מר בריה דרבינא – אם כן שניהם שווים שכורכים. ואם כן פתיל אינו שם נרדף לענף אלא החוט הפותל לכולי עלמא.
- 4) וכן יש לצרף מה שהקשינו בסוגיה הקודמת דחוטים קרי לה ולא פתילים. וכו'.

אולם בספר העיטור הלכות ציצית דף סט ע"א ביאר: "והיה ח' חוטיין בתוך הנקבים וחוזר ומטיל אותם בתוך הז'⁴⁵ הכפולים, ובתור הכי עביד שני שלישי גדיל ושליש ענף, קס"ד בעי תמניא בגלימא".

ואם כוונת רש"י כפירוש בעל העיטור, עביד "כדידן" שכורכים אלא שמכניסים ארבעה חוטים בנקב וכורכים על שבעה חוטים. ואם כן על כרחנו מוכרחים לומר שכוונת הגמ' "כי היכי דבעינן במקום פתיל" פתיל הוא הכורך בלבד שיצר את הגדיל, ושהחוט הכורך לא נקרא פתיל אלא על שם פעולתו. ואם כן, כשאמרה תורה 'פתיל תכלת' – רק הוא, החצי הפותל, יהיה תכלת, ולא חציו השני שאינו נקרא פתיל אלא חוט.⁴⁶

⁴⁵ שחוט אחד הוציא משם לעשות בו הכריכות.

⁴⁶ ומייד נזכרים אנו בדברים שברף לט ע"ב הנ"ל "עשה גדיל ופתלהו מתוכו", היינו – אם יש לך שמונה חוטים ואחד כורך הלא הם ז'! אלא שחוט הכורך הנקרא פתיל ע"י מעשה הפתילה כורך על השבעה והוא עולה למניין שמונה.

ולפי זה שוב הגדרת הבבלי למושג "פתיל" היינו מעשה כריכה על החוטים, ומימילא יוצא שהבבלי חולק עם דרשת הספרי שצריך החוט להיות שזור מהמילה פתיל.⁴⁷

והדין נותן כן, שהרי בבכורות לט ע"ב שואלת הגמ':
 למאי הלכתא? אמר רבה: לענין תכלת; דתניא, כמה חוטין הוא
 נותן? ב"ש אומרים: ארבעה, וב"ה אומרים: שלשה. וכמה תהא
 משולשת? ב"ש אומרים: ארבעה, וב"ה אומרים: שלשה ושליש,
 שב"ה אומרים: אחד מארבע בטפח של כל אדם.

והרי אין כאן זכר למניין חוטי התכלת! ודבר מופקע מן הדעת הוא לומר שבכל הש"ס לא התבאר מניין חוטי התכלת. ולאור האמור ברור כי מאחר שהגדרת פתיל הוא החלק הכורך, מימילא אין צריך לצבוע כי אם את החלק הכורך בלבד והרי הוא כמבואר לכל מביין.

ההוכחה מ"סוגיית הכריכות"

לאור שתי הסוגיות הנ"ל שפתיל תכלת הוא רק החלק הפותל, עולה שכורכים את כל הכריכות בתכלת ולא חוליות לבן ותכלת לסירוגין, אולם מצינו בגאונים שכתבו להוכיח אחרת. וזה יצא מהא דאיתא בבמנחות דף לח ע"א:
 מצוה להקדים לבן לתכלת, ואם הקדים תכלת ללבן – יצא, אלא שחיסר מצוה...

רב עמרם גאון ור' נטרונאי גאון סוברים שכורכין חוליה לבן ותכלת לסירוגין. לשיטתם ביאור הסוגיא הוא אם הקדים חוליית תכלת לחוליית לבן. ולדעת הרמב"ם, הסובר שכל החוליות תכלת לבד מכריכה ראשונה ואחרונה, ביאור "הקדים תכלת ללבן" הוא שלא עשה לבן תחילה בתוך החוליה הראשונה אלא עשה כל החוליה תכלת בלבד.⁴⁸

⁴⁷ זו הראיה שהביא בקצרה מרכבת המשנה (חלמא): "דלשון פתיל מצריך רב אחא בר יעקב לאביקה..."

⁴⁸ או שכך שתיים תכלת ואחת לבן בחוליה הראשונה, וכיוצא בזה, העיקר שהיא לא ראשונה.

וכן בדברי הגמרא לח ע"ב: "תכלת אינו מעכב את הלבן", ומפרשין בהוה אמינא דאיירי בטלית שכולה תכלת, ואז סלקא דעתך ש'הכנף מין כנף' הכוונה שיש להקדים חוליה או כריכה של תכלת לשל לבן.

ולכאורה לדעת הרמב"ם קשה, כי בשביל מה צריך עוד לכרוך לבן? אמנם היה אפשר לדחוק שעושה לכתחילה את שתי הכריכות הראשונות בחוליה תכלת והשלישית לבן כדי שיהיה מין כנף על כל פנים בכריכה ראשונה. אבל ההסבר הפשוט היינו כך: היות שבעיקרון כורכים רק בתכלת, כלשון הפסוק "פתיל תכלת", ורבנן חידשו לכרוך בתחילה בלבן שיהיה מין כנף סמוך לכנף, ועכשיו שעשה טלית שכולה תכלת מצוה לאקדומי תכלת ברישא במקום לבן שתיקנו חכמים – ד"הכנף – מין כנף", ואי בכל זאת הקדים לבן ברישא לית לן בה.

וזה פשוט שהבנת הגמ' בכוונת הפסוק "פתיל תכלת" היינו מעשה פתילת-כריכת תכלת, ולכן אין כורכים בלבן חוץ מתקנת חכמים לכריכה ראשונה ולכבודה גם כריכה אחרונה⁴⁹, אבל לא יותר מזה⁵⁰.

ומי שסובר לכרוך חוליות לבן ותכלת לסירוגין מגלה כי שיטתו ש"פתיל" היינו חוט שזור צבוע כולו הניתן יחד עם שלושת חוטי הלבן בכנף, ורק מסברא לומד שכורכים בתכלת ולבן בשווה. וכבר הראינו לעיל משיטת רב ב"ההוא גברא דהוי מגדיל" שאין זו שיטת הגמ'.

וגם אם נימא דהוה אמינא בבבלי לעשות חוליות לבן לסירוגין, מכל מקום מסקנת הגמ' שהמאמר חד צדדי לכל כיוון, דהיינו "לבן אינו מעכב את התכלת" פירושו כשהתחיל בתכלת במקום בלבן. ו"תכלת אינו מעכב את הלבן" – שאין לו פירוש משמעותי הלכתי, הוא לעניין "גרדומין". ונמצא שמסקנת הגמ' שגם בטלית שכולה תכלת יש להתחיל את הכריכה הראשונה מתוך חוליה ראשונה בלבן, ואם לא פתח בלבן אין עוד הטלת לבן נוספת.

⁴⁹ מנחות לט ע"א: "תנא: כשהוא מתחיל – מתחיל בלבן, הכנף – מין כנף; וכשהוא מסיים – מסיים בלבן, מעלין בקודש ולא מורידין".

⁵⁰ והדוחק לפרש בטלית שכולה תכלת שפותח בתכלת וממשיך בלבן לסירוגין, נימא ליה אלו דברי רמי בר חמא ואין כך עיקר.

וכן מוכח מדברי הגמ' לט ע"א "תנא: כשהוא מתחיל – מתחיל בלבן, הכנף – מין כנף; וכשהוא מסיים – מסיים בלבן, מעלין בקודש ולא מורדין".⁵¹
 רואים שכשהתחיל בלבן מסיים בלבן אבל אם לא התחיל בלבן גם לא ממשיך בו. ואם היו חוליות לסירוגין היה צריך לכתוב גם שהמתחיל בתכלת צריך לסיים בתכלת משום מעלים בקודש או לא לכתוב בכלל, שהרי אם יש שבע או שלוש עשרה חוליות ומתחיל בלבן, ברור ממילא שהוא יסיים בלבן כי זה מספר אי-זוגי.

ועל דרך הדרוש נימא על הא דאיתא בגמ': "הפוחת לא יפחות משבע – כנגד שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה – כנגד שבעה רקיעין וששה אורין שביניהם". והרי מפורש שתכלת דומה לים וים לרקיע, ועל כן כשמציין ז' רקיעים יש לו לציין את כל השבעה בתכלת כי לא מציינים רקיע בלבן.⁵¹ וכשם שבשבעה ברור שעושה חוליות חוליות רק בתכלת,⁵² כן גם העושה י"ג כנגד שבעה רקיעים ואוירים שביניהם עושה כולם תכלת, דמאי שנא, ועוד שהרי גם האוירים אינם שונים מהרקיעים אלא בשמותם ותכונתם.⁵³ ולהם יש גם חשיבות. ובוהו יובן מדוע כאשר עושים ז' חוליות אין מציינים האוירין אף שגם הם חשובים. הנראה כי האויר שבין החוליות מציין את האוירים, לעומת מי שירצה לתת חשיבות מיוחדת גם לאוירין יציין אותם בעוד כריכות. ומכאן שאין לעשות כריכות לסירוגין לבן ותכלת לפי שהאוירים נעלמים, כי העושה לבן ותכלת לסירוגין עושה רק ארבעה של לבן ושלושה של תכלת, ואין כאן ציון המורה על האוירין.⁵⁴

⁵¹ הוא מה שכתבו הפוסקים שכאשר אין תכלת אין מקפידים על מניין החוליות. ראה כלבו סימן כב ד"ה וכיצד עושים "ובזמן שאין תכלת אין לחוש לעשוי חוליות", תשובות הרמב"ם סי' קל"ח, ועוד.

⁵² כמבואר בדברינו כאן באורך על מהות "פתיל תכלת". וכן כתב בספר החינוך מצוה שפו: "ואמרו שעושים ממנו (- מחוט התכלת) שבע כריכות או י"ג לרמז הרקיעים והאוירים שביניהם".

⁵³ גם לאויר יש עובי כמו שכתוב: "ועוביו של רקיע מהלך ת"ק שנה, וכן כל אויר שבין רקיע לרקיע" (טור אורח חיים סימן קטו), והרי כתוב שתכלת דומה לרקיע והרקיע אינו הראשון מסדרת הרקיעים אלא השני כמו שכתוב באבות דרבי נתן: "ר"מ אומר שבע רקיעין הן. אלו הן: וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות". הרי שגם אויר שלפניו נראה תכלת. (כל זה רק על דרך הדרוש).

⁵⁴ כל זה לדעת והרמב"ם ודעימיה, אולם רע"ג ור' נטרונאי ודעימיה כנראה מסתפקים בסמליות של שבע. ודחוק מלשון הגמ' "תכלת שכרך רובה", כדלקמן.

והא דעיקר הכריכה בתכלת ולא לסירוגין משמע גם מהא דאי' בגמ' מנחות לט ע"א:
 אמר רב הונא אמר רב ששת אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב:
 תכלת שכרך רובה – כשרה, ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת
 – כשרה, ונויי תכלת – שלישי גדיל ושני שלישי ענף.

בהבנה פשוטה ברור שכורכים רק בתכלת, שהרי אין לומר "תכלת שכרך רובה"
 אם אין העיקר שבה תכלת!
 ולשון הגמ' "ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת" מבואר שגם היא של
 תכלת, אולם לרע"ג ולרש"י לכאורה יקשה, שהרי כורכים לסירוגין או על כל
 פנים לאו דווקא בתכלת כנ"ל, שהרי לשיטתם פתיל בא לשזירה ולא לכריכה,
 ולכן כאן רש"י נדחק שוב מחמת הספרי לבאר שתכלת אינה חוט כורך אלא שם
 כללי לציצית. אולם מי שאינו כורך דווקא בתכלת למה יקרא לו שם תכלת יותר
 מאשר לבן?

ויותר מזה, בגמ' איתא "ונויי תכלת – שלישי", ואם התכלת אינו העיקרי כאן,
 היה צ"ל 'ונוי גדיל' או 'ונוי ציצית' או 'ונוי חוליות'. אבל ודאי לא "נוי תכלת",
 שהרי יש שלוש חוליות תכלת וארבע לבן!

והרה"ג ר' יצחק בראנד כתב להשיב על זה:

אולם נניח לפי הפירוש של המשכנ"י, מ"מ נראה שגם
 להראשונים והגאונים כמו רב עמרם גאון, שס"ל שכורך חוליא
 לבן וחוליא תכלת, וכן הלאה בהתחלפות (שיש כמה ראיות
 למהלך הזה, ע' בכנף איש יהודי, ס' ה' סע' ד' מן הגמרא לח:
 בטלית כולה תכלת שיש עוד חיוב לעשות לבן אחרי התכלת),
 ניתן לפרש שהכריכה לא רק בתכלת, אלא גם בלבן, ומה שנאמר
 פתיל בעניין תכלת שהיינו הכריכה, לומר שהתורה מפרש לשון
 פתיל ללמוד שצריך כריכה, והם מפרשים כמו הגמרא סוף לט.
 שלשון על ציצית הכנף היינו שהתכלת מאוחר מן הלבן, וממילא
 מבואר שגם בלבן כורכים (ולא מלשון על היינו סביב הלבן)...

והוכיח גם עוד מתוס' בדף לח ע"א שלהתחיל בלבן זה מדאורייתא אלא שאינו לעיכובא.

והתשובה לזה: בתורה כתוב "פתיל תכלת" – יש חוט אחד תכלת הפותל ולא שני חוטים מתחלפים, ורק מדרבנן כורכים ראשית בלבן מאסמכתא בפסוק "מין כנף". ודברי רע"ג צ"ע למה יפרש דווקא שהתכלת מאוחר מן הלבן, והרי שם כתוב שיש להקדים לבן ולא כתוב לאַחַר תכלת שמשמעותו שכורכים בתכלת, ורק מדרשה דרבנן מקדים לה לבן.

ותוספת הידור כריכת לבן אינו אלא מדרבנן כמבואר בספר המצוות לרמב"ם, עשה יד, שיש שני ציוויים גדיל ופתיל, וגם בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת מנחות פרק ד משנה א כתב: "מצות ציצית כוללת שני צוויין, האחד שיהו ציציות בכנפות הטליתות והוא אמרו 'ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם', וזה נקרא לבן לפי שהוא צמר לבן או פשתן לבן כפי התנאים והכללים שנתבארו בתלמוד בדיני הציצית, והצווי השני שיתן חוט צמר תכלת כרוך על אותם הציציות וחוט זה נקרא תכלת והוא אמרו 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת'". ולא הביא ציווי שלישי שיתן לבן תחילה.

ודרשה זו 'על כנף' – מין כנף תחילה, אינה אלא אסמכתא בלבד, ולשון הפסוק תפוס כבר לדרשה אחרת להתיר כלאים, כמבואר בנזיר נח ע"א: "לכדרבא הוא דאתא: דרבא רמי, כתיב 'ונתנו על ציצית הכנף', מין כנף, 'פתיל תכלת', וכתוב: 'צמר ופשתים יחדו', הא כיצד? צמר ופשתים – פוטרים בין במינן בין שלא במינן, שאר מינין – במינן פוטרין, שלא במינן אין פוטרין".

ועוד תימה בדב"ק של רע"ג, שהרי מפורש במנחות לט ע"א: "ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת – כשרה", וברור שכל מניין החוליות אינו אלא מדרבנן (דאי לאו הכי, מניין להתיר כלאים בציצית?), וע"כ מוכרח לומר שהקדמת הלבן היא רק בתוך החוליה הראשונה ולא חוליה לבן וחוליה תכלת לסירוגין.

עוד יש לסייע לשיטת הרמב"ם מהא דאיתא בסוכה יא ע"א:

וסבר שמואל לא אמרינן פסיקתן זו היא עשייתן?! והא תני שמואל משום רבי חייא: הטיל לשני קרנות בבת אחת, ואחר כך

פסק ראשי **חוטין** שלהן – כשרין. מאי לאו שקושר ואחר כך פוסק?
לא, שפוסק ואחר כך קושר. פוסק ואחר כך קושר מאי למימרא?
מהו דתימא: בעינן **כנף בשעת פתיל** וליכא, קא משמע לן.

בפשטות פירוש המקרה "הטיל לשני קרנות" הוא שלקח חוט ארוך והכניס מנקב כנף זה לנקב כנף זה וכו'. ומדובר כמובן בשני קצוות החוט משני צידי שזורים בתכלת. ואם הכין מהקצה התכלת את חוליות הגדיל, ברור שמדובר שכל הגדיל עשוי חוליות תכלת בלבד בלי שום קשרים כפולים, וללא כריכת לבן ותכלת כהראב"ד! וזה שפסקן לאחר כריכתן פסול משום תעשה ולא מן העשוי, אבל בפוסק ואחר כך קושר נשאר המסקנה שעיקר הכריכה-הפתילה בתכלת בלבד. ופירוש "מהו דתימא בעינן כנף" היינו כנף אחד "בשעת פתיל" היינו לפי ביאורנו שפתיל פירושו הדבר הכורך. שהרי כשכורכים שתי כריכות אם לא יעשו קשר בשלישי לא תתקיים החוליה. ואדם זה עשה שתי כריכות ולא קשר, ואז פסק ראשי החוטים וקשר – מהו דתימא בעינן כנף אחד בשעה שהתחיל לפתול, קמ"ל שכל עוד לא קשר אין זה הכשר ציצית ויכול לפסוק את החוטים ולעשות קשר בכריכה השלישית.

אמנם רש"י פירש לשיטתו כהספרי שכולם נקראים פתילים, וכתב "בעינן כנף בשעת פתיל – בשעה שפותלו, שתולה בו הפתילים, בעינן כנף אחד ולא שנים". ושוב קשה כי בדקדוק הש"ס כתוב "פתיל" ולא "פתילים" כי לכלל הפתילים קוראים בש"ס ציצית. רואים גם כאן שפירוש הבבלי בנוי לרמב"ם לפי הפשט, ורש"י דוחק לפי הספרי.

והנה, הרבה מביאים את דברי רב נטרונאי לעשות חוליות לבן ותכלת לסירוגין לפי שכידוע דברי הגאונים דברי קבלה ומסמלים מסורת, ולכן מפרשים כך את הבבלי. אולם רב נטרונאי⁵⁵ מוסיף קשרים, ובסוגיה זו התבאר שאין קשרים; ולפי

⁵⁵ וז"ל תשובת רב עמרם גאון בגאוניקא עמ' 330 (תשובה 3): "וששאלת מהו הפוחת לא יפחות מז' והמוסיף לא יוסיף על י"ג. כשהיה התכלת ביד ישראל כך היו מטילין לאותו שלישי גדיל, חוליא אחת של ציצית לבנה וחוליא אחת של תכלת. וכמה שיעורה, כי דקאמ' אמ' רב חונא בר יהודה אמ' רב ששת אמ' רב ירמיה בר אבה אמר רב תכלת שורך רובה כשרה ואפילו לא כרך בה

רב נטרונאי אין צריך לעשות קשר על כל חוליה, ומסוגיה זו התבאר שקושרים כבר בסוף חוליה ראשונה. ונמצא שוב פשט הגמ' כהרמב"ם.

סוגיית "המוצא תכלת"

פש גבן ראייה אחרונה של הראב"ד מהבבלי שפתיל היינו "שזור" וממילא צריך לצבוע את כולו תכלת. וז"ל הראב"ד בהשגות פ"א הל' י':

ובעירובין נמי אמרינן: המוצא תכלת בשוק לשונות פסולה וחוטין כשרה, ואוקימנא בשזורין ומופסקין כעין שצריך לציצית.

כלומר, הנה מוכח שצריך לשזור. ומכאן ראייה ש"פתיל" היינו 'שזור' ולא 'כורך'. ובכך נחזי אנן. בגמ' עירובין צו ע"ב איתא:

אמר רבי אלעזר: המוצא תכלת בשוק, לשונות – פסולות, חוטין – כשרין. מאי שנא לשונות, דאמר: אדעתא דגלימא צבעינהו. חוטין נמי, נימא: אדעתא דגלימא טוינהו! – בשזורים. שזורים נמי, נימא: אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו! – במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי.

הגמ' דנה במי שמצא תכלת. "לשונות" – צמר סרוק וצבוע תכלת – פסולות לציצית, שכן שמא נעשו לצורך עשיית גלימה ולא צבען לשמה. אך "חוטין" – שאינם שזורים – כשרין. אמנם הרי טוים חוטים גם עבור בגדים כמעשה תחרה⁵⁶, ועל כן מציעה הגמ': "בשזורים". כלומר, שמדובר כשמצא פקעת חוטים שזורים

אילא חוליה אחת כשרה. וכמה שיעור חוליה, תניא רבי אומר כדי שיכרוך וישנה וישלש. והני חוליות דקאמר' תאנא הפוחת לא יפחות משבע חוליות והמוסיף לא יוסיף על י"ג חוליות וכ'. וכיצד סודרן, כשהו מתחיל מתחיל בלבן וכשהו מסיים מסיים בלבן. וכך היה גודיל, לאחר קשר התחנות חוליה אחת של לבן ועליה של תכלת וחוליה של לבן ועליה חוליה של תכלת ועליה חוליה של לבן ועליה של תכלת ועליה של לבן וקושר קשר עליון, וזה הוא לא יפחות משבע, ואם רצה להוסיף עד י"ג מוסיף כסדר הזה".

⁵⁶ ובכתי' יש גורסים "חוטי" במיני דגלימא שרינהו". כלומר ששרה אותם במיני צבעים של גלימה.

ולא פקעת של חוט טווי, שאין דרך לעשות בגד מפתילים שזורים אלא מחוטים. אמנם יש לחשוש שמא שזר פתילים עבור חיזוק או נוי לשפת הבגד. על כן מסיקה הגמ' שמדובר "במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי".

רש"י פירש "לא טרחי אינשי – לחזור ולקשרם ולהסך אותן". ותימה: הלא רש"י לפני כן בשזורים ביאר שלא עושים בגד מפתילים, ולמה אם כן יחזור ויסך מה שלא מסיכים? ואם כוונת רש"י שיחזור ויקשור כדי לעשות מהם גדילים לשפת הבגד, אפשר להמשיך ולהקשות דלמא פסקן כי זו מידת האורך הנחוצה לו לתפור את שולי בגד מסויים?

ועוד, עד כאן היה אפשר לפרש כרש"י וכהראב"ד שחוטים מופסקים היינו חתוכים (שאדם לא טורח אח"כ לקשרן ולאורגן). ואם כן מכאן שצובעים חוט שלם. ומה שכתוב בהוה אמינא "חוטין – כשרים" היינו שיקח את החוטים וישזור אותם. אבל הגמ' ממשיכה:

אמר רבא: וכי אדם טורח לעשות קמיע כמין תפילין? דתנן: במה דברים אמורים – בישנות, אבל בחדשות – פטור!
אמר רבי זירא לאהבה בריה, פוק תני להו: המוצא תכלת בשוק, לשונות – פסולין, חוטין מופסקין⁵⁷ – כשרין, לפי שאין אדם טורח. אמר רבא: ומשום דתני לה אהבה בריה דרבי זירא כיפי תלא לה? והתנן: במה דברים אמורים בישנות, אבל בחדשות – פטור! אלא אמר רבא: טרח ולא טרח תנאי היא...
והשתא דתני אבוה דשמואל בר רב יצחק: אלו הן ישנות – כל שיש בהן רצועות ומקושרות, חדשות – יש בהן רצועות ולא מקושרות, דכולי עלמא לא טרח אינשי.
וליענביהו מיענב...

המימרא של רבא נסובה על המשנה בעירובין שם צה ע"א: "המוצא תפילין (- בשבת) – מכניסן זוג זוג, רבן גמליאל אומר: שנים שנים. במה דברים אמורים

⁵⁷ יש שתי נוסחאות בכת"י. נוסח אחד – חוטין מופסקין. ונוסח שני, וכן הוא בוילנה וברמב"ם – חוטין מופסקין.

– בישנות, אבל בחדשות – פטור (- מלהכניסן). סיבת הפטור בחדשות היא כי תפילין חדשות בלי רצועות או שאינן קשורות אינו חייב להצניען, מאחר שאפשר שהן קמיע שנעשה כצורת התפילין. ורבא אומר כי היות שרואים מהמשנה כי חוששים שאדם טורח לעשות קמיע כעין המצוה (אבל לא לכל פרטיה), לכן חוטי תכלת שזורין ומופסקין שהם כמו חוטי ציצית פסולים, שכן אדם טורח לעשות כעין המצוה וגם כאן כל שלא עשו את קשרי הציצית יש לחשוש.

מתוך מהלך הגמ' ודברי רבא נראה שתירוח הגמ' "במופסקין, דכולי האי לא טרחי אינשי" הכוונה שבני אדם אינם טורחים לעשות כמו ציצית. כלומר שמופסקים זה כמו ציצית, ולכן רבא הקשה הרי אדם כן טורח לעשות "כמו" ציצית למרות שזה לא לשמה.

והנה רבי זירא פוסק כדר' אלעזר, ואומר לבנו בשנה בברייתא "חוטין מופסקין", ובפשטות חוטין אינם שזורים, "ומפרשת טעמא בהדיא: לפי שאין אדם טורח" (לשון רש"י שם).

ועתה צא וחשב! מה שאלת רבא לדמות קמיע דמות תפילין שיש לו ריבוע וש"ין ומעברתא ותיתורא תפורה בגידין – לחוטי תכלת? הרי אם אדם מצא פתילי תכלת מופסקים אין הוא דומה לציצית כלל ושמא עשאן לתפרן בשפת הבגד? ועוד מדברי ר' זירא שהכשיר "חוטין מופסקין", והרי חוטים אינם שזורים, משמע שגם חוט שאינו שזור דומה לקמיע כלומר לציצית, והא כיצד הרי הוא אפילו לא שזור? אלא על כרחנו צריך לומר, שחוט מופסק הכוונה חוט הצבוע חציו תכלת, וזה באמת דבר שאינו מצוי ויש בו טרחה שאפשר לומר שעושים רק לצורך מצוה, וכן שחוט לא שזור כשר לציצית!

במסקנת הסוגיה פירשו רש"י והרו"ה והראב"ד⁵⁸ שלפי הא דתני אבנה דשמואל בר רב יצחק, בעצם לכולי עלמא לא טרח איניש לעשות כעין קמיע,

⁵⁸ השגת הראב"ד: "אם תדקדק יפה בגירסא של עירובין תמצא באמת דהכי מסקנא דשזורין מופסקין כשרה דכולי האי לא טרחי, והא דתנן בהמוצא תפילין ישנות מכניסן זוג זוג אבל לא חדשות כרבי יהודה לאו משום דחיישינן שמא קמיעים הם דכולי האי לא טרחי לעשות קמיע כעין תפילין אלא מאי הן חדשות שאין מקושרות ומשום דלא אפשר למקטרינהו בשבתא ואפי' בעניבה דר' יהודה לטעמיה דאמר עניבה קשירה היא".

ולמרות שיש להניח שהם תפילין כשרים יש כאן בעיה משום שאין להם קשר ואסור לקשור בשבת. ואם כן, לגבי המוצא תכלת, אם מצא חוטים שזורים ומופסקים – כשרה, שאין אדם טורח.

ברם כבר השיג הרמב"ן במלחמות על שיטתם שהרי קי"ל דקשר רופף לצורך מצוה לכו"ע שרי, ואם כן אין זה פירושא דגמ'.

ואכן הרי"ף פסק שבתפילין חדשות שאינן מקושרות הבעיה היא "דחיישינן דלמא קמיע נינהו" (וראה במלחמות שם פירושו בסוגיה), ואם כן גם בתכלת יש לחוש דלמא טרח איניש, וכן פסק הרמב"ם בהלכות ציצית פרק ב הל' ז': "המוצא תכלת בשוק אפילו מצא חוטין מופסקין ושזורין פסולה" (זוהי הגרסא הנכונה⁵⁹). משום שהיות שמדברי ר' זירא מוכח שחוטים לא-שזורים כשרים לציצית, ולכן אפשר שעשאם אדם עבור קמיע, על כן גם חוטים, וגם שזורים ומופסקים – פסולה.

ובין היטב מאי קא סלקא דעתין להכשיר בחוטי תכלת חתוכים לפי "שאיין אדם טורח", שמא לסמן בהם או לקשור בהם אגרות חתכן!
על כרחנו מדובר בשטווה לסירוגין חוט-תכלת ולבן בהפסקות, ולכן יש היכר שנעשה לשם ציצית.

והרי"ף קאפח בפירושו לרמב"ם ביאר מופסקין בשזירתן וטוייתן שטווי לבן ותכלת לסירוגין, שכן כתוב "מופסקין" ולא "מפוסקין", דהכי לשון הרמב"ם "מופסקין ושזורים". עי"ש.

וביאורו של דקדוק הלשון כך: "מופסק" הוא שם כללי להפסקים בין אם מדובר בשורשים⁶⁰ מופסקים-מרוחקים זה מזה, או קולות תרועת השופר⁶¹ המופסקים זה מזה, או עננים שנפסקו והתפזרו וחזרו ונתקשרו השמים לעניין ברכת הברקים⁶²

⁵⁹ כפי שפסק בהל' שבת פ"ט הל' כ"ד. עיין באורך הערת הרי"ף קאפח על הרמב"ם.

⁶⁰ חידושי הרשב"א לגיטין כב ע"א: "ורשב"ג סבר דכיון שהשרשין מופסקין מלמטה אין שרף היניקות מתערב".

⁶¹ שבולי הלקט, סדר ראש השנה סימן רצח: "קולות קצרים סמוכין זה לזה ומופסקין זה מזה".

⁶² ירושלמי ברכות פ"ט ה"ב, ובגרסת תוספות הרא"ש ברכות נט ע"א "ואי במופסקין מברך על כל פעם ופעם".

והפסקה לעניין ברכות⁶³, אבל אינם מבטאים בדווקא חיתוך פיזי אלא גם ביטוי לחוסר רצף או אחדות מסויימת. לעומת זאת, "מפוסק" משמש בד"כ לשם פעולה פיזית בחפץ כמו "מחותך". ולכן כשמדברים על חוטים חתוכים פיזית כותבים ליתר דיוק מפוסקין⁶⁴ ולא מופסקין.

לסיכום: מוכח מדברי רבי זירא בגמ' דעירובין דחוט לא שזור כשר לציצית, אלמלא יש חשש שלא צבעו לשמה דשמא טרח לעשות קמיע כעין ציצית, ונראה גם להוכיח משם דחצי חוט עבדינן. ובצירוף כל הני סוגיות דהיינו שתי סוגיות פתיל וגדיל במנחות לט ע"ב ושם מב ע"א (שהמילה "פתיל" באה ללמד כריכה ולא שזירה), וההוכחה מ"סוגיית הכריכות" במנחות לח ע"א - לט ע"א והסיוע מסוכה יא ע"א וכו' ברור שזו מסקנת הש"ס.

שיטת הספרי

לכאורה עד כאן התבאר ששיטת הספרי שפתיל פירושו שזור וצריך לצבוע את כל החוט, ולצורך ברור הדבר אביא עוד השוואות בדקדוקי לשונות הספרי והש"ס למושגי גדיל ופתיל.

בגמ' מנחות מב ע"א:

ת"ר: הטיל על הקרן או על הגדיל – כשירה. רבי אליעזר בן יעקב פוסל בשתיהן. כמאן אזלא הא דאמר רב גידל אמר רב: ציצית צריכה שתהא נוטפת על הקרן, שנאמר: 'על כנפי בגדיהם', כמאן? כרבי אליעזר בן יעקב.

⁶³ ירושלמי שם: "במפסיקין". ובגרסת הכלבו סימן פז ד"ה ארבעה צריכין "הנכנס בחנותו של בושם וישב כל היום אינו מברך אלא פעם אחת. נכנס ויוצא נכנס ויוצא מברך על כל פעם ופעם. וכן נמי אמרינן בירושלמי אי בתדירין די בפעם אחד ואי במפוסקין מברך על כל פעם ופעם".

⁶⁴ לשון תרגום הר"י קאפח לפירוש המשנה לרמב"ם מסכת נגעים פרק יא משנה ח: "היתה פסיקות – אם היתה אותה הפקעת מקובצת מחוטין מפוסקין הלפופין חוט על חוט".

מהו גדיל כאן? בשאלות (שלח קכ"ז) ובפירוש השני ברש"י מסבירים שמדובר על אותם הקצוות של חוטי השתי של האריג הנשארים בולטים מהאריגה, והם נקראים גדילים כנראה לפי שהם בדרך כלל קלועים לנוי, כמנהג טליתות התימנים. אבל בספרי במדבר פסקא קטו הלשון שונה:
 "ונתנו" – על מקום האריג ולא על מקום הפתיל. נתנה על מקום הפתיל – כשרה. ר' יהודה פוסל.

האם נהוג לקרוא לחוטים הבולטים מהאריג פתיל?⁶⁵
 ולענ"ד על פי הדברים לעיל, רש"י כדרכו מפרש את הגמ' "או על הגדיל" כהספרי ולכן בפירושו הראשון כותב "גדיל – חוט עבה וחזק בבגד תחילה כדי שלא יהא נוח ליקרע", שזה תואם את לשון הספרי "מקום הפתיל" לפירוש הספרי שפתיל הוא חוט שזור.
 מכל מקום לפירוש הפשוט נראה שהתרחק הספרי מלקרוא לקצוות האריג גדילים מפני שגדיל הוא "שם הציצית" ולא שם הבגד לשיטתו. לעומתו, הבבלי התרחק מלקרוא להם פתילים לפי שפתיל הוא "שם הציצית" ולא שם קצוות הבגד לשיטתו.

הגדרת המושג "גדיל" בספרי

בספרי במדבר פסקא קטו:

"ועשו להם ציצית", [שומע אני יעשה כולה ציצית תלמוד לומר
 "גדילים",] שומע אני יעשה כולה גדילים תלמוד לומר "ציצית".
 הא כיצד שתהא גדילה יוצאה מן הכנף וציצית מן הגדילה".

⁶⁵ ואכן הרדזינר בספרו "מאמר פתיל תכלת" עמ' נ"ב, הביא ראיה מהספרי במדבר פסקא קטו ד"ה ונתנו על ציצית: "ונתנו, על מקום האריג ולא על מקום הפתיל. נתנה על מקום הפתיל כשרה", וביאר שהחצי חוט יתחיל ממקום האריג ובדיעבד אם התחיל את צבע התכלת רק מהפתיל – כשר, וזה יתכן רק בחצי חוט צבוע. ולהנ"ל בביאור הספרי ליתא, ומזה חשש הספרי וכתב מקום הפתיל ולא מקום הגדיל.

נמצא לכאורה ששם "מעשה הכריכה" בספרי הוא "גדיל" ולא פתיל, לעומת הבבלי שמגדיר פתיל לכריכה. ולקמן נראה הגדרה אחרת לגדילים בספרי.

בגמ' מנחות מא ע"ב:

ת"ר: כמה חוטיין הוא נותן? ב"ש אומרים: ד', וב"ה אומרים: ג'...

הגמ' שואלת כמה "חוטים" ולא כמה פתילים.⁶⁶ אך לעומת זאת הספרי דברים (המובא לעיל) שואל:

כמה גדילים נעשים? אין פחות... כדברי ב"ה, ובש"א...

במבט שטחי הייתי אומר שאם השאלה היא כמו בבבלי, אם כן המושג "גדילים" הופך להיות מספר ולא מעשה כריכה, אולם לספרי שצריך לשזור את החוטים ומדובר בפתילים, אין הוא שואל מכמה חוטים אלא מכמה "גדילים", שכן גם החוטים גדולים-פתולים. ואף על פי שב"ש וב"ה מדברים על חוטים, מכל מקום הוא מצטט אותם לשיטתו רק לעניין המספר.

ולאור האמור, השאלה מכמה גדילים היא מכמה חוטים שזורים עושים גדילים⁶⁷ כלומר כמה פתילים נכרכים בגדילה. אבל הספרי לא דורש כמו הבבלי "גדיל שנים גדילים ארבע", מספר מסויים של חוטים⁶⁸.

אולם הרי לשון הספרי שם כך:

"ועשו להם ציצית", שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו?
תלמוד לומר "גדילים", כמה גדילים נעשים...

⁶⁶ ועל כן לא שייך לדייק ממנו שצובעים את כל החוט, כי הגדרת פתיל שעושה מעשה פתילה הוא תכלת.

⁶⁷ כלומר גדילים זה שם כולל כמו למ"ד "פתילים", כמו "למי החותמת והפתילים" שהוא שם כולל.

⁶⁸ ובכל זאת אפשר שמקור הספרי הוא שהואיל וסתם גדיל בקליעה הוא שלשה חוטים ואחרת הוא נחשב לפתיל, אם כן הוא הדין לגדיל הכרוך. והיות שכתוב "פתיל תכלת", וכשם שפתיל לשיטתם הוא אחד לפני הכפילה בנקב הטלית, כך נמצא שיש ארבעה שלמים.

שוב רואים שהספרי מגדיר גדיל כמו בבבלי למניין חוטים כרוכים וקורא להם חוטים ולא פתילים, ונמצא שדעת ר"ש בסתם הספרי שלומד מ"פתיל" שיהיה שזור היא דעה דחוייה שאפשר שלא נאמרה לעיכובא אף בספרי כנ"ל. אמור מעתה מה שכתוב בספרי הנ"ל:

"גדילים תעשה לך", למה נאמר? לפי שנאמר "ועשו להם ציצית" שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו? ת"ל "גדילים". כמה גדילים נעשים, אין פחות מג' חוטין של ג' אצבעות כדברי ב"ה, ובש"א בג' חוטין של לבן ורביעיית של תכלת של ד' אצבעות. "גדילים" זה לבן, מנין לרבות רביעיית של תכלת, ת"ל "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". הלכה כדברי ב"ש.

הספרי כאן אינו מצריך שזורים, שהרי קורא להם חוטים, ואם כן פירוש "פתיל" יהיה דבר הפותל. ולפי זה, גם כוונת הספרי באמרו "ורביעיית של תכלת" – היינו צבוע חציו, מאחר שסגי בצביעת החלק הפותל, אלא שיש לו שם "תכלת" ביחס לשלושת החוטים הלבנים, כמו שכתב בתחילה הגר"א בביאורו על השו"ע. ואם כן, מה שנאמר בספרי דבעינן שזור אינו אלא לחומרא.

סיכום

ראינו שרש"י ותוס' פירשו בדוחק את הגמרות הנ"ל כל אחד לשיטתו שתיים או ארבע של תכלת – לפי מושגי פתיל וגדיל של הספרי. ואם נרצה לדחוק את לשונות הש"ס נוכל גם לדחוק את הספרי שהחוט רביעי מדובר באופן שצבע חצי חוט⁶⁹. או שיש מחלוקת בספרי עצמו בין לישנא קמא לבתרא, והרמב"ם פסק כלשנא בתרא.⁷⁰

⁶⁹ הגהות הגר"א על הרמב"ם פ"א הל' י"ח בדפוס פרנקל עמ' ר"ה, שניסה להסביר את הרמב"ם בספרי וז"ל: "מדקאמר שומע אני וכו' משמע דפתיל תכלת הוא אחד לבר וגדיל לא כתיב אלא בלבן. ומפרש הראב"ד חוט אחד שלם והרמב"ם מפרש חוט אחד ממש".

⁷⁰ לאחר הקטע "גדילים תעשה לך" למה נאמר... ת"ל 'גדילים', כמה גדילים נעשים... מופיע קטע חדש: "דבר אחר" גדילים תעשה לך' זה לבן, מנין לרבות את התכלת? ת"ל 'ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת'. אפשר "שדבר אחר" מסיק שהמושג "גדילים" היינו חוטי הציצית הלבנים שעליהם כורך את התכלת שנקרא "פתיל", ואם כן יהיו כל ה' חוטים בצבע לבן ורק החוט הפותל יהיה תכלת.

אבל למעשה, ובפרט לגרסת הגר"א שלא גרס "דבר אחר גדילים...", אין טעם לדחוק את הגמ' כהספרי, כי או שהם חולקים בהגדרת פתיל וגדיל ואין הלכה כהספרי נגד הבבלי, או שגם הספרי מודה לבבלי ורק חש לכתחילה לדעת ר"ש לשזור את החוטים ותו לא⁷¹.

ומעתה כשמאירים דברי הרמב"ם מתוך דברי הש"ס עצמו במושגי חוט ופתיל, נמצאנו למדים אם כן, שכן הוא בפשטות הגמרא חולין פט ע"א (וכן סוטה יז ע"א): "אם **"מחוט"** ועד שרוך נעל זכו בניו לשתי מצות, **לחוט** של תכלת". ובתענית כב ע"א: "**חוטא** דתכלתא בגלימיה". ובזוהר כרך ג (במדבר) פרשת שלח לך דף קעה ע"ב: "והיא **חוטא חד**". ובצטט קרח את דברי משה במדרש משלי (בובר) פרשה יא (ד"ה [כז] שוחר טוב): "אמר לה כך דרש ואמר, נאמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על כנפי בגדיכם, וכדי שיהא **חוט אחד** תכלת". ובמדרש תנחומא (ורשא) פרשת לך לך סימן יג: "ועוד בשכר שאמרת אם מחוט אני אתן לבניך מצות **חוטין** של מצות **פתיל** תכלת", מפורש אם כן שיש חילוק בין חוטין לפתיל שכורך עליהם⁷².

הנה ברור אם כן שמקור דרשתו של הרמב"ם הרי היא אי בעית קרא, אי בעית סברא, ואי בעית הרי היא מהגמ', מהספרי, ומהמדרש, והזוהר.

"עד שיהיו שבעה חוטין לבן ואחד תכלת שנאמר "פתיל" - אחד ולא שנים."

⁷¹ וכן נראה לי מדעת ר' אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי ה', שצובע חצי חוט, ומצריך שזורין לכתחילה. כדי שיהא חוט חזק.

⁷² ולא תאמר שהיינו חוט שלם צבוע תכלת לכל אורכו, מאחר שלפני נתינות הטלית הוא כלום ורק לאחר כפילתו בנקב הטלית והפתילה בו הוא הופך לציצית.